

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

BIRCSÁK ANIKÓ

Az ünnep ideje

Kerényi Károly és Gadamer

Kerényi Károly klasszika-filológus, ókortudós 1943-ig tanított előbb a budapesti, majd a pécsi, végül a szegedi egyetemen. A görög mitológiáról szóló előadásai a kortársak és az egyetemisták tömegeit vonzották. Tanítványi-baráti körébe tartozott sok jeles író, költő és műfordító, mint például Németh László, Szerb Antal, Gulyás Pál, Devecseri Gábor, a német nyelvterületen Thomas Mann és Hermann Hesse. 1943-ban a magyar állam kultúrreferense volt Svájcban, és haláláig, 1973-ig élt a dél-svájci Asconában. Hans Georg Gadamer az 1950-es évek közepétől Enrico Castelli velencei, később római konferenciáin találkozott rendszeresen Kerényivel. Az évente megrendezett konferenciák a korszak számos kiemelkedő gondolkodóját vonzották, résztvevője volt például Martin Heidegger, Paul Ricoeur, Jean Piaget, Mircea Eliade is. Kerényi és Gadamer személyes ismeretsége innen indult, és írásaikban néhol karakteresen nyomon követhető, néhol csupán sejthető nyomot hagyott.¹

Bár a személyes találkozások valószínűleg évente ismétlődtek Rómában, az ünnep idejéről írt tanulmányuk története nem a Castelli-konferenciákhoz kötődik. A két tanulmány címzettjei is két, jól elkülöníthető tudomány művelői. Kerényi írása *Az ünnep lényegéről* a *Paideuma* című folyóirat 1. számában jelent meg németül 1938-ban, alcíme: *Antik vallás és etnológiai valláskutatás*. Megjelenése előtt két helyen adta elő: Frankfurtban, a Deutsche Gesellschaft für Kulturmorphologie rendezvényén és Koppenhágában az Etnológiai Tudományok II. Nemzetközi Kongresszusán, tehát a 'kulturális alaktan' és

1 L. Riccardo Dottori, *Kerényi Károly Enrico Castelli nemzetközi filozófus-találkozóin (1955–1971) = Mitológia és humanitás. Kerényi Károly 100. születésnapjára*, szerk. Szilágyi János György, Bp., Osiris Könyvkiadó, 1999, 207–235. Dottori itt részletesen ismerteti azt a konferenciák aktáiként nyomtatásban is megjelent vitaanyagot, amely az 1956–57-es konferenciákon hangzott el a szimbólum és az allegória mibenlétéről. Kerényi Creuzerre és Goethére alapozva épít fel egy gondolatmenetet a szimbólum és az allegória értelmezésére, amit Gadamer vezérfonalként követ Humanizmus és szimbolizmus című előadásában, amely későbbi művének, az Igazság és módszernek egyik kiemelkedő fejezete lett.

az etnológia tudományterületén szándékozott közelebb kerülni az ünnep lényegének megértéséhez. Gadamer ünnepről írt esztétikai értekezése *A szép aktualitása* című tanulmány központi része, amely 1974-ben, a Kerényi halálát követő évben keletkezett és a gráci művészeti akadémián hangzott el. Gadamer ebben elismeréssel hivatkozik ugyan Kerényire, alapvetően azonban elutasítja az egyébként Kerényinél hangsúlyos helyen lévő időfelettség koncepcióját. Míg Kerényi az ünnep idejét egyfajta időfelettségnek tartja, Gadamer az ünnep idejének valódiságát hangsúlyozza. Mint azt később látni fogjuk, ez a két álláspont korántsem különül el annyira egymástól, mint azt Gadamer az időfelettség terminusának elutasításával eléri. Felmerül a kérdés, vajon miért nem került felszínre ez a – fogalmazzunk egyelőre így – a terminológiában rejlő nézetkülönbség az 1955 és 1971 közötti viták alkalmával, hiszen a Kerényi-tanulmány már jóval a konferenciák elindulása előtt hozzáférhető volt, Gadamert pedig láthatóan foglalkoztatta az ünnep idejének problémája. Könnyen lehet, hogy azért nem, mivel az ellentét nem a két végigvezetett gondolatsorban, hanem a két szerző eltérő szakmai irányultságában, az etnológiai inkább elbeszélő horizont és az esztéta, megnevező attitűdben van. Ez a különbség talán leginkább a kérdésfeltevésben ragadható meg. Kerényi azt vizsgálja, hogy *mit csinált* az antik görög és *mit csinálnak* más kultúrákban az emberek, amikor isteneiket ünneplik; *mit csinálnak*, amikor végsősorban a dolgok eredetére emlékeznek. Gadamer hermeneutikai vizsgálatokat folytat: a művészet és a történeti hagyomány tapasztalatából kiindulva kísérli meg láthatóvá tenni a hermeneutikai jelenséget. Az általa kidolgozott hermeneutika nem a szellemtudományok módszertana, mint sok esetben másoknál, hanem „a filozofálás egyik módja.”² Gadamer filozófiai hermeneutikája tehát arra kérdez rá, *mit végez bennünk* a művészet, „a szellemtudományok – módszertani öntudatukon túl – mik a valóságban, s mi kapcsolja össze őket világtapasztalatunk egészével.”³

Az álláspontok egymáshoz való relációjának kérdése előtt érdemes szöveg szerint megvizsgálni az 1938-as és az 1974-es szövegek egyes részleteit. Kerényi vallástörténeti értekezésének alapgondolata az antik vallás ünnepi jellegének hangsúlyozása. A keresztény és az antik vallás különbsége Kerényi szerint leginkább abban nyilvánul meg, hogy a keresztény vallás alapja a természetfölötti világ; az antik görög vallásban pedig a vallásos tapasztalat alapja nem a természetfölötti, hanem a természeti világ.⁴ A valóságérzés hangsúlyozása fontos mozzanat, mert Kerényi szerint az antik vallás eredendően és lényegét tekintve erre épül.

2 Hans Georg GADAMER, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Bp., Gondolat, 1984, 22.

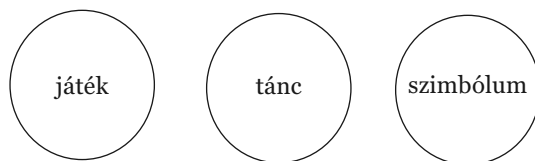
3 Uo.

4 KERÉNYI Károly, *Az ünnep lényege* = KERÉNYI Károly, *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*, vál. KOMORÓCZY Géza és SZILÁGYI János György, Bp., Magvető, 1984, 333.

Kerényinél az „időfelettség” fogalma nemhogy kevésbé irányul a valódi észlelés felé, hanem éppen a valóság mélyebb, fokozottabb érzékelésére vonatkozik. Kerényi abból a feltételezett állapotból indul ki, amikor még nem létezett sem a hit, sem a mítoszok. Ekkor a világgal koherens tény, evidencia volt az életnek az a része is, amit később külön létezőként önálló fogalommal neveztek el hitnek. A vallás történetének ebben a korai fázisában a görögök a vallási eszmét valóságosnak érezték. Bár ez meglehetősen teoretikusan hangzik, és egy aranykort felidéző gesztusnak tűnhet, Kerényi ennek az állapotnak a leírásában igen hasonlóan jár el, mint Gadamer, midőn a játékról, az abban résztvevők világáról ír. Kerényi szerint a vallási megnyilvánulások ebben az állapotban újszerű cselekedetek voltak, amelyeket a valóság közvetlen megtapasztalása szült, és esetleg szabályok nélkül, egy minden mást kizáró emocionális aktus formájában talált kifejezésre. Szabályszerű volt – addig még nem létező szabályok szigorú rendjében. Kerényit ez a 'hitbeli ósállapot' foglalkoztatta. Ókortörténeti és etnológiai leírásokban ennek már csak egyes ritualizált, formát öltött módosulásaival találkozhatunk. Ez az ósállapot azonban lényegét tekintve jelen van ezekben a módosult megjelenési formákban is, mégpedig az idő fokozott és teremtő erejű valóságtartalma miatt. Kerényi ezeket a teremtő pillanatokot nevezi ünnepnek, a teremtő, alkotóerőben gazdag időket. „Ha van egyáltalán valami, amiből az antik vallás megértése kiindulhat, s amiben az ókortudomány valláskutatása és az etnológiáé segítséget nyújthat egymásnak, akkor az az ünnep lényegének felfedezése”⁵ – írja. Ebben az értelemben mondja róla, hogy a közönséges idő felett áll. Ez a fokozott valóság-tapasztalat őrződött meg az ősi görög vallástapasztalatból, és ez telítette meg művészi tartalommal az antik vallás rítusait. Kerényi útinaplóiban számtalan helyen beszámol arról, hogy az ókori Hellász vidékein utazva mennyire valóságosnak érzi az antik istenek jelenlétét, a kultuszhelyek kisugárzását, ez a kérdéskör azonban nem kötődik szorosan a két tanulmány vizsgálatához.

Az idő „teremtő pillanatá” változtatása tehát az ünnep sajátossága, egyben az ókori Hellász ünnepeihez elválaszthatatlanul kötődő cselekvések, mint a tánc, a zene, a színjátás, a szavalás lényegi aspektusa is. Az ünnep ideje a művészetek ideje, különleges és teremtő idő, amelynek vizsgálata – Kerényi szerint – leginkább az antikvitás és az archaikus kultúrában élő népek vallásán keresztül lehetséges. A művészet Kerényinél azonos az ünneppel, és ennek három aspektusa a játék, a tánc és a szimbólum. Ez halmazábrában így fest:

Művészet = ünnep

5 Uo. 337.

Kerényi ünnepkutatása a görög ünnepfogalom megértésére irányul, és ennek érdekében kutatási módszere interdiszciplináris. Klasszika-filológiai tudását a kulturális antropológia tudományterületével ötvözi, és az ókori Hellász társadalmi fejlettségével azonos szinten álló társadalmi csoportok mitikus megnyilvánulásainak vizsgálatára irányítja figyelmét. Kerényi nem a lét eredetével, hanem az ember tulajdonságainak jelenségeivel foglalkozik, amelyek a törzsi kultúrákban és a mitikus megnyilvánulásokban fejeződnek ki.⁶ Úgy irányítja a lét alapvető kérdései felé a figyelmet, hogy a jelenségekből következtet az őszállapotra, amikor a hit még evidencia volt.

Az ünnep Kerényi szemléletében egyben mindig művészet is. Mivel az ünnep, a ki-tüntetett idő az ünnep szféráján belül mindent és mindenkit körülvesz, az ünnepben résztvevők számára teljes érvényű lelki realitás. Semmi más létezővel nem rokonítható; megragadható formájában Kerényi szerint leginkább a görögök és a rómaiak költészetében és képzőművészetében érhető tetten.⁷ Valamilyest tehát megszorítással értelmezhető Kerényinek az ünnepi időről írt gondolata is, hiszen a *művészet* ebben is elsősorban az antik művészetre vonatkozik: „[A] művész éppen akkor érzi a valóságos alkotás tudatát, ha keze alól valami valóságos, önmagában megálló és alázatos odaadással megragadott kerül ki. Egy ily módon megragadott valóság, egy eszme születése kötött, mint a tudomány és a játék, hatalmas és önkényes, mint a mágia: egyszerűen: ünnepi. A művészet nem tesz egyebet, mint hogy az ilyen születés ünnepiségét, ennek az ünnepi pillanatnak az isteni jelenlétről tanúskodó atmoszféráját a megragadott valóságon magán megörökíti, tartóssá teszi: az ünnepi időt időtlen ünneppé emeli.”⁸ A gondolatmenetből kitűnik, hogy a „megragadott valóság” művészi ábrázolásának hangsúlyozása miatt szerepel az időtlenség fogalma. Az időtlenség a hétköznapi időből való kiragadottságot jelenti, az időn felül állást, még akkor is, ha a tanulmányban Kerényi hangsúlyozza az ünnep realitás tartalmát, az igazán valóságos idő megtapasztalását. Az időfelettség ezért véleményem szerint itt nem időn kívül állást jelent, hanem az idő megtapasztalásának különlegesen dinamikus pillanatait, amikor mintegy a létre és az elmúlásra figyelünk. Állandóan ebben élni elég megterhelő lenne, talán lehetetlen is, ezért hangsúlyos ezeknek a pillanatoknak az ideje. Az ünnep és a művészet ideje tehát egyazon jelenség, amelyben alkotói idő és a létrehozott műalkotás létideje nem strukturálódik.

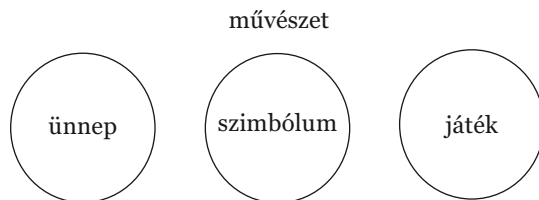
Gadamer *A szép aktualitása* című tanulmánya elején írja, hogy a művészettel kapcsolatos vizsgálódások előrehaladtával épp az uralkodó művészetfogalom magától értetődőségét kell kérdésekkel bolygatni, s azokat az antropológiai alapokat kell feltárni,

6 Nem véletlen, hogy Kerényi és Jung között éveken át szoros szakmai együttműködés volt. Kerényi számos előadást tartott a zürichi Jung Intézetben, a Junggal írt közös munkák címe: *Das göttliche Kind = Albae Vigiliae*, szerk. Kerényi Károly, 1940/VI-VII., *Das göttliche Mädchen = Albae Vigiliae*, szerk. Kerényi Károly, 1941/VIII-IX.

7 Vö. uo. 340.

8 Uo. 350.

amelyeken a művészet jelensége nyugszik, s amelytől elindulva kell kidolgozni a művészet új legitimációját.⁹ A művészet újabb megközelítésének kiindulópontja tehát Gadamernél az antropológia, pontosabban azok az antropológiai tényezők, amelyek a művészet létrejöttének és létének kiindulópontjai. A szimbólum, az ünnep és a játék ennek három minősége, a struktúra, a tartam és a törvény hármassága. Ismét a halmazábra nyújtotta lehetőséggel élve, ezek a következő struktúrába rendeződnek:

A művészeti alkotás mint szimbólum struktúra, mint ünnep tartam és mint játék az, amely törvényt szab, törvényt ad és kikényszeríti ezt.¹⁰ A játék lényege szerint keretet ad, hiszen minden játék saját szabályával tűnik ki a játékon kívüli közegből. Az ünnep Gadamernél is elsősorban idő, mert a rá szánt és az ott töltött idő az, ami leginkább sajátja. A szimbólum pedig létrehozza az illeszkedést, a különleges élmények és felismerések integrálódása a kevésbé reflexív hétköznapi világába.

Gadamer írásának a címe magában hordozza azt, hogy időszerű újragondolni, mi egyáltalán a szép, és emellett azt is, hogy a szép mindig aktuális. A műalkotások tekintetében a szép aktualitása még inkább a lényegre érinti, a műalkotás élő jellegét, ami a párbeszédhelyzet lehetőségét alapozza meg a mű és az éppen adott jelen között. „A művészet múltjellege – Hegel ezzel a megfogalmazással azt az igényt fejezte ki egészen radikális módon, hogy magát az igazság megismerését is megismerésünk tárgyává teszi, hogy magának az igazságnak a tudását is tudja.”¹¹ A művészet, így egyes aspektusai is, mint például múltjellege, az emberi lét önértelmező oldala. „A múlt jelenvalósága a szellem lényegéhez tartozik”¹² – írja Gadamer a *Szó és kép* című tanulmányában. A szépnek köszönhetjük, hogy általa van részünk a valóságos világban, a látszat mögötti lényeg érzékelésében. A valóságos világ kifejezés az önreflexivitás hangsúlyozása, amit Gadamer elidőzésnek nevez. Az ünnep időstruktúrája abban a jelenségben hasonlít leginkább a műalkotás időstruktúrájához, hogy nem egy elérendő cél érdekében történik, hanem az ottlét, a részesezés önmaga a cél. „[Az] ünnepről szoktuk azt is mondani, hogy »man begeht es« [járják]. Nyilvánvaló, hogy az ünnep járása [Begehung] viselkedésünknek egy

9 Hans Georg Gadamer, *A szép aktualitása*, Bp., T-Twins Kiadó, 1994. 13.

10 Vö. uo. 23.

11 Hans Georg Gadamer, *A szép aktualitása*, i. m. 14.

12 Hans Georg Gadamer, *Szó és kép*, i. m. 265.

egészen sajátos tevékenységmódja. »Begehung«, »járás« – érzékelnünk kell a szavak jelentésárnyalatait, ha gondolkodni akarunk. A »Begehung« [»járás«] nyilvánvalóan olyan szó, mely kifejezetten megszünteti az elérendő cél képzetét. A »Begehung« [»járás«] olyan, hogy nem kell mennünk valahova, hogy aztán megérkezzünk. Amikor egy ünnepet »járunk« [begehen], az ünnep mindig és egész idő alatt ott van. [...] De a »járás« [Begehung] időstruktúrája nem az idő feletti diszponálás.”¹³

Gadamer írásának ünnepről szóló részében elismerően, de szűkszavúan hivatkozik Kerényi és Otto kutatásaira. Mint a tanulmányában írja: „Az ünnep mindig mindenki számára van. Például azt mondjuk, hogy »valaki kizárja magát«, ha nem vesz részt az ünnepen. Az ünnepnek erről a jellegéről s az időtapasztalat hozzá kapcsolódó struktúrájáról nem könnyű világos gondolatokat alkotni. Itt nem visznek előre és nem támogatnak bennünket a kutatás eddigi útjai; de van néhány jelentős kutató, aki ebbe az irányba fordította tekintetét. Emlékeztetek Walter F. Otto és Kerényi Károly klasszika-filológusokra, s persze a teológiának is mindig témája volt, hogy tulajdonképpen mi az ünnep és az ünnepi idő.”¹⁴ Gadamer az ehhez a részhez fűzött lábjegyzetben Walter F. Otto *Dionysos. Mythos und Kultus* című könyvére¹⁵ hivatkozik, és Kerényi Károly *Vom Wesen des Festes* című tanulmányára, amelyet Gadamer a jegyzet tanúsága szerint az 1971-es életműkiadásból¹⁶ ismert. Kerényi is természetesen jól ismerte ezt az Otto-kötetet, 1935-ben a *Pannonia* című folyóirat első számában írt róla tanulmányt.¹⁷ Saját Dionüszosz-könyvének,¹⁸ amely csak posztumusz jelent meg, ebben az írásában dolgozta ki alapfeltevéseit, a dionüszoszi örület és fenség, a koszorú és az álarc kettősségét. Ez az egyetlen mondat és a hozzá kapcsolt jegyzet azonban nem segít az ünnep-problematika megoldásában, rövidre fogottságával inkább csak rejtélyesebbé teszi azt.

13 Hans Georg GADAMER, *A szép aktualitása*, uo. 64–65.

14 Uo. 62.

15 Walter F. OTTO, *Dionysos. Mythos und Kultus*, Frankfurt am Main, 1933.

16 Karl KERÉNYI, *Vom Wesen des Festes = Antike Religion. Gesammelte Werke* 7. München, Langen-Müller, 1971. A személyes megvitatás kérdése persze így is adott, hiszen 1971-ben még volt egy Castelli-konferencia, ahol lehetséges volt a találkozás Gadamer és Kerényi között, illetve ez Kerényi 1973-ban bekövetkező haláláig akár levél útján is létrejöhetett volna. Tény, hogy az előzetes lista tanúsága szerint, amelyet a Marbachi Irodalmi Archívum dolgozói készítettek el, Kerényi nem állt levelezésben Gadamerrel. Persze az is lehetséges, hogy a téma csak Kerényi halála után kezdte foglalkoztatni Gadamert, valamint az is elképzelhető, hogy egyáltalán nem akarta megvitatni a felmerült kérdéseit Kerényivel. Ez erősen következik a Gadamer-tanulmány igen szűkszavú Kerényi-hivatkozásából, és okai feltevésem szerint szintén azokra a mentalitásbeli különbségekre vezethetők vissza, amelyre a főszöveg elején és végén is kitérek.

17 Kerényi Károly, *Gondolatok Dionüszosrról*. Walter F. Otto "Dionüszos"-ának megjelenése alkalmából = Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943, vál. és sajtó alá rend. Komoróczy Géza és Szilágyi János György. Bp., Magvető, 1984. 181–204.

18 Karl Kerényi, *Dionysos. Urbild des unzerstörbaren Lebens*, Princeton, 1976.

Térjünk azonban vissza Gadamer már idézett indító gondolataihoz, amelyekben arról ír, hogy „miért kell feltárnunk azokat az antropológiai alapokat, amelyeken a művészet jelensége nyugszik, s amelytől elindulva kell kidolgoznunk a művészet új legitimitációját.”¹⁹ Arról kell elsőként számot adni, vajon mi legitimálja egyáltalán azt, amit művészetnek hívunk. Az emberi működésnek azokat a rétegeit kell feltárni, amelyek az egyes képzetek, majd cselekvések művészetet létrehozó tényezői. A gadameri intenció interferál Kerényiével. Kerényinél ugyanis szintén lényeges elem az antropológiai vizsgálat, viszont az absztrakció Gadamerétől eltérő szintjén. Ő etnológiának nevezte, ma – mint azt feljebb indokoltam – kultúrantropológiai interdiszciplináris kutatásoknak nevezhetjük a Kerényi által az 1937-es tanulmányban kifejtett kutatási irányt. Egy évvel *Az ünnep lényege* című írása után, tehát 1939-ben született *Mi a mitológia?* című tanulmánya. Ebben olvasható Sir George Grey története, aki 1845-ben lett Új-Zéland főkormányzója az angol kormány megbízásából. Grey 1855-ben kiadta *Polynesian Mythology and Ancient Traditional History of The New Zeland Race* című munkáját, amelyben feldolgozta a szigetvilág mitológiáját és történelmét. Új-Zélandba való érkezése után ugyanis nyelvi nehézségei támadtak: a vele érkezett tolmácsok segítségével sem értette meg a szigetlakókat. Még akkor sem értette meg az új-zélandiak beszédét, amikor ő maga is megtanulta már a nyelvet. „Úgy találtam – meséli –, hogy ezek a főnökök, szóban és írásban, nézeteik és szándékaik megmagyarázására régi költemények vagy közmondások töredékeit idézik, vagy olyan célzásokat tesznek, amelyek egy ősi mitológiai rendszeren alapulnak; és bár a főnökök közleményeik legfőbb részét ilyen képes formába öltöztették, a tolmácsok csődöt mondtak, és csak igen-igen ritkán sikerült nekik a költeményeket lefordítani vagy a célzásokat megmagyarázni.”²⁰ Ezek a költemények mind a helyi mitológia hordozói voltak, ezeket gyűjtötte össze és adta ki a kormányzó. Kerényi feltételezése szerint az ókorban a görög szigeteken hasonlóképpen lehetett a mitológia kifejezési eszköz.

Kerényi tehát – Gadamerhez hasonlóan – az antropológiai nézőpontot tartotta a kultikus hagyományok és művészi cselekedetek egyik lehetséges megközelítésének. Tudomásom szerint nincsen arra vonatkozóan semmilyen adat, hogy Gadamer olvasta-e az idézett Kerényi szöveghelyet vagy nem, bár megtehetette. Valószínűbbnek tűnik, hogy egymástól függetlenül jutottak hasonló véleményre. Annyi viszont bizonyos, hogy megközelítésük hasonlóságának nagyrészt ez az alapja.

Szembetűnő a párhuzam az itt idézett Grey és Clifford Geertz tapasztalata között. A bali kakasviadal leírásakor neki is épp így a sziget mitológiáját kellett előbb megismernie, hogy megérthesse, mi történik körülötte. A Geertz *Az értelmezés hatalma* című

19 Hans Georg Gadamer, *A szép aktualitása*, Bp., T-Twins Kiadó, 1994. 13.

20 Kerényi Károly, *Mi a mitológia?* Bevezető tanulmány a homérosi himnuszok magyarázataihoz = *Mi a mitológia?* Tanulmányok a homérosi himnuszokhoz, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988. 12–13.

könyvére²¹ épülő kultúrantropológiai irodalomtudományi irányzat gyökereit tekintve tehát párhuzamba állítható a Kerényi-féle művészet- és irodalomfelfogással. Kerényi elsősorban Gulyás Pállal folytatott levelezésében számol be arról, hogy a különféle népek mítoszainak mint elbeszélő nyelvnek a vizsgálata mennyire lényeges elem a valláskutatásban. Gulyás Pál volt az, aki a finn hősköltemények és a finn mitológia felé fordította Kerényi érdeklődését.²² 1939 elején írja Gulyásnak egyik olaszországi útjáról: „[I]tt zártam le [...] olasz könyvem szövegének végleges kialakítását. S amin még dolgozom, olyasmi, amiben találkozásunknak része van: »Mi a mitológia?«”²³ Lisztóczy László hozzáteszi: „A tanulmány fordulatot jelez Kerényi pályáján, benne a mitológia etnológiai megközelítése, összehasonlító szemlélete felé tört utat. Ebben volt »része« Gulyás Pálnak is, aki *Kalevala*-tanulmányaival és román népballada-fordításaisal Észak- és Kelet-Európa kultúrtájaira irányította figyelmét.”²⁴ Erről árulkodik Kerényi dedikációja is.²⁵ Fontos kiemelni, hogy Geertz és Kerényi között nincs közvetlen összefüggés, bár Geertz akár olvashatta is a Kerényi-tanulmánynak ezt a részét a *Görög mitológia* 1951-es német vagy angol kiadásában,²⁶ ott ugyanis változtatás nélkül újra szerepel ez a gondolatmenet. Az irodalom kultúrantropológiai szemléletű vizsgálata tehát nem előzmények nélküli a magyar irodalomtudományban. Elszigetelt jelenségként már a harmincas években jelen volt az irodalomról való gondolkodásban.

Gadamer tanulmányának bevezető részét így zárja: „Művészetapasztalatunknak mi az antropológiai alapja? Ezt a kérdést »a játék, a szimbólum és az ünnep« fogalmain kell kidolgoznunk. [...] Ezek közül különösen fontos a játék fogalma.”²⁷ A játék céltalan, pontosabban célnélküli viselkedés, amely pusztán önmagára irányul. Célnélküliségében teljes szabadságot ad, a játékon kívüli világ szabályai alóli mentességet. Saját világán belül sincs elérendő cél, a játék értelme önmagában, önmozgásában rejlik. Erre viszont igen konkrét szabályok vonatkoznak, amelyek a játék belső struktúráját alkotják, és amelyet a játéko-

21 Clifford Geertz, *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*, Bp., Századvég, 1994.

22 Adaj ideákat az időnek! Kerényi Károly és Gulyás Pál barátságának dokumentumai, szerk., előszó, jegyz. Lisztóczy László, Bp., Kárter Kiadó, 1989.

23 Uo. 27.

24 Uo.

25 Uo. 96. Az 1939-es kiadás adatai: Homérosi himnuszok Hermészhez, Pánhoz, Dionysoshoz, ford. Devecseri Gábor, bev. Kerényi Károly. *Kétnyelvű Klasszikusok V*, Bp., 1939. Az 1988-as kiadásban (I. fent) a *Mi a mitológia?* a kötetindító tanulmány. (Uo. 7–35.) A második a *Gyermekistenek* című írás, amelyben Kerényi a *Kalevala* és más égtájak mítoszai közötti összefüggésekről értekezik. (Uo. 36–82.)

26 Karl Kerényi, *Die Mythologie der Griechen. I. Göttergeschichte*, Zürich, Rhein-Verlag, 1951. Karl, Kerényi, *The Gods of the Greeks*, translated by Norman Cameron, London, Thames & Hudson, 1951.

27 Hans Georg Gadamer, *A szép aktualitása*, Bp., T-Twins Kiadó, 1994. 38.

sok saját elhatározásukból vállaltak. Aki ezeket nem vállalja, az kívül esik a játékon.²⁸ Akár a résztvevő, akár a néző pozíciójából indulunk ki, a játék belső részvételt feltételez. Ez az azonosulás, együttmozgás hordozza a játék kommunikatív, játékos és néző közötti intenzív jellegét. Ez a műalkotás állandó hermeneutikai mozgása. „Ami itt a célnélküli tevékenység formájában szabályokat állít fel a maga számára, az nem más, mint az ész. A gyermek boldogtalan, ha a labdát már tizedszer hibázza el, s büszke, mint egy király, ha harmincadszor sikerült neki.”²⁹ A játék tehát arra alkalmas, hogy keretet szabjon a legitimitációt veszített világban.³⁰

A játék struktúraalkotó jellege Kerényinél is központi gondolat, benne azonban ez a felismerés az antik vallás vizsgálata felől fogalmazódik meg, ezért más hangsúllyal, mint azt Gadamernél láttuk. Így írja: „[A]ki az ünnep kényszerének – ennek a minden tekintetben komoly kényszernek – átadja magát, ezáltal az istenek szabad játékának válik résztvevőjévé. Egy ilyen játék látszólag csupán a művészettel összeegyeztethető, a tudománnyal vagy a mágiával nem. A vallással azonban, legalábbis a primitív népeknél, de még a középkori kereszténységgel is összeegyeztethetőnek látszik.”³¹ A játék a leg súlyosabb kényszer és a legnagyobb szabadság, mert kötve van a világ egy arculatához – viszont szabad bármiféle célszerűség gondolatától. „A játék szabadsága azonban még nagyobb. Az, amivé a tudomány szabadsága sohasem válhat: önkény. A játékos az egész világot a saját világává alakítja át, s ezáltal ennek teremtőjévé és istenévé válik: a játéknak hatalma van. [...] Ezért oly éterien szabad – maga választotta kötöttségei ellenére – a játék szabadsága, a játékos lét ezért könnyedebb, boldogabb és lényegtelenebb az ünnepinél.”³² Gadameri logikával az a gondolat is meglehetősen vitatható, hogy a játékos az egész világot saját világává alakítaná át. Ezen a szöveghelyen az is szembeűnő, hogy Kerényi példája épp ellentétes a Gadamernél szereplő labdát pattogató gyerek példájával. Úgy vélem, hogy itt két szempontot kellene szétválasztani: egyrészt a játékot mint cél nélküli és önnön szabályaira irányuló struktúrát; másrészt viszont etikai kifejezőmódot, ami tartalmi jellege miatt alapvetően különbözik a struktúra szempontjától.

Gadamer és Kerényi ünnepről szóló tanulmánya a gondolatok útjának kijelölését tekintve igen hasonló. Az irány hármas utat jelöl: a játék, a szimbólum és az ünnep útját. A két írás közötti különbség leginkább abban rejlik, hogy a műalkotás ünnepi jellege, a

28 Uo. 39.

29 Uo.

30 A mondatot Bacsó Béla Gadamer-előadásából vettem, amit 2003 őszén tartott az irodalomelméleti kurzus keretében az ELTE Doktori Programján.

31 Kerényi Károly, *Az ünnep lényege* = Kerényi Károly, *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*, vál. Komoróczy Géza és Szilágyi János György, Bp., Magvető, 1984. 349.

32 Uo.

játék és a szimbólum³³ fogalma Kerényit a görög vallás 'ősi' állapotának kérdése miatt foglalkoztatta, Gadamert pedig a 'szépművészetek' kifejezés két elemének feltárása okán. Vitahelyzet véleményem szerint azért nem alakulhatott ki, mert a két szerzőt alapvetően más attitűd jellemzi. Kerényi így ír: „Valami isteninek kell hozzájárulnia, ami az egyébként lehetetlent lehetségessé teszi: arra a szintre emel fel, ahol minden olyan, »mint az első napon«, sugárzó, új és »előszöri«; ahol az ember az istenekkel van együtt, sőt maga is istenivé válik; ahol a teremtő lehelet fuvallata érzik, s a résztvevők is a teremtés részeseivé válnak. Ez az ünnep lényege, s ez nem zárja ki az ismétlést. Ellenkezőleg: mihelyt a természet jelei, a hagyomány és a szokás emlékezetébe idézi, az ember mindig újra képessé válik rá, hogy egy nem szokványos lét és teremtés részeseivé legyen. Idő és ember ünnepeivé válik. *Et renovabitur facies terrae.*”³⁴ Ez a beszédmód közelebb állt például Thomas Mannhoz, akivel ez több síkon is párbeszéddé formálódott, Gadamertől láthatóan igen távol állt. Mann 1939-es levelében írja Kerényinek: „Kedves Kerényi professzor! Karácsony napjáról keltezett levelét megkaptam és az ünnepről szóló cikkét kétszer is elolvastam. Meg van elégedve velem? Nem kell mondanom és nem is igen tudnám elmondani, mennyire otthonosan éreztem magam művét olvasva. A legszebbek egyikének tartom valamennyi közül, amit csak valaha írt – sőt talán valamennyi közül ennek nyújtánám a pálmát, megvesztegetve attól a különösképpen közeli viszonyától azokhoz a dolgokhoz, amelyekből megújulást és felfrissülést merítke a nyilvánosság nyomorult ostobaságai és alacsonyrendűsége közepette.”³⁵

Kerényi gondolkodásmódja az epikusé, Gadameré – véleményem szerint – a lírikusé. Ezzel nem a két szerző tudományos felkészültségét és gondolatvezetésének kötöttségét bírálom, filozófiai, szakmai jártasságukhoz nem fér kétség. Arra a kérdésre azonban, hogy egy igen kézenfekvőnek tűnő együttműködés miért nem született meg Gadamer és Kerényi között az ünnepről és az ünnep idejéről való gondolkodásuk közben, egy koncepcionális különbség adható válaszként: az ünnep mint elbeszélő keret koncepciója, illetve az ünnep mint metafora – a művészet elbeszélő keretén belül.

33 Ez utóbbit ebben a tanulmányban nem vizsgáltam, mert a szimbólum és az allegória mibenlétéről dokumentált Kerényi és Gadamer hozzászólása a Castelli-konferencia aktáiban, ezeket azonban még nem volt alkalmam tanulmányozni.

34 Kerényi Károly, Az ünnep lényege = Kerényi Károly, Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943, vál. Komoróczy Géza és Szilágyi János György, Bp., Magvető, 1984. 346.

35 Thomas Mann és Kerényi Károly levélváltása regényről és mitológiáról, ford. Petrolay Margit, előszó Kerényi Károly. [Bp.] Officina Könyvtár, [1947,] 59–60.